

Haverrot, svartrot och kardborrerot

Anders Skarlind

Svartrot (*Scorzonera hispanica*), haverrot (*Tragopogon porrifolius*) och kardborrerot (*Arctium lappa*) är tre rotfrukter som odlas på ungefär samma sätt. De tillhör alla familjen Korgblommiga växter. Haverroten och svartroten är mycket gamla kulturväxter med ursprung i medelhavsområdet. Svartroten växer vild i medelhavsområdet och delar av mellaneuropa. Haverroten växer vild över stora delar av Europa, även sällsynt i södra Sverige. Troligen har de vildväxande plantorna använts länge och sen domesticerats gradvis. De tidigaste skriftliga källorna för odling av haverrot och svartrot är dock så pass färska som från 1500-talet, enligt *Nutzpflanzen in Deutschland*. Domesticering ska ha skett någonstans i medelhavsområdet för svartrot och i medelhavsområdets östra del för haverrot. Kardborreroten har som kulturväxt sitt ursprung i Östasien, men den i Sverige vildväxande Stora kardborren hör till samma art. Haverroten är tvåårig medan svartroten och kardborreroten är fleråriga.

Enligt vissa uppgifter skulle haverrot och svartrot vara självbefruktare, men den vanligaste uppfattningen tycks vara att korsbefruktning med hjälp av insekter förekommer i relativt stor omfattning så det är bäst att gardera sig med isoleringsavstånd på flera hundra meter om man vill odla frö av mer än en sort av samma art. Detta gäller även kardborreroten som ju dessutom kan korsas med Stor Kardborre. Däremot finns ingen risk för korsning mellan de tre arterna. Man kan alltså fröodla en sort av vardera svartrot, haverrot och kardborrerot intill varandra, men inte mer än en sort av någon art utan att riskera sortkorsningar. Haverrot, som även kallas äkta haverrot, har lila blommor. Den kan enligt vissa källor hybridisera med de vilda arterna av släktet *Tragopogon* men endast med stor svårighet med den vanligaste arten, ängshaverroten *Tragopogon porrifolius* (gula blommor). Eventuellt sker hybridisering lättare med gotländsk haverrot, *Tragopogon crocifolius* (brunröda blommor) som dock endast förekommer sällsynt på Gotland.

Bengt Larsson, som var amatörbotanist, fröodlare och frösamlare på Gotland, upptäckte förvildade haverrötter på gammal kulturmark på Gotland. Han gav dem namnet Gammal Gotländsk Haverrot. Rötterna var ganska spinkiga och greniga. Efter några generationers selektering av Johnny Andreasson på Runåbergs fröer visade sig sorten vara utmärkt. Denna sort är av blomfärgen och den förädlade på roten att döma en äkta haverrot och inte en gotländsk haverrot, som man skulle kunna tro av namnet. Troligen har den förts till Gotland som kulturväxt, odlats och sedan förvildats.

Svartrot och haverrot ställer krav på en djup, lucker och mullhaltig jord. Har man inte det blir utbytet av rötter oftast ringa. Fröodling kan ändå genomföras, men urvalet försvåras.

Alla tre arterna har lång utvecklingstid första året. De tål dock kyla och tidig sådd bra. För att rötterna ska hinna utvecklas väl bör sådden därför ske så tidigt som möjligt på våren eller sent på hösten. Med sen höstsådd på tjälad mark kan man enligt Johnny Andreasson vinna två veckor jämfört med tidig vårsådd. Tidig höstsådd, där fröet hinner gro och utveckla en liten planta före vintern, kan enligt Bengt Larssons erfarenheter på Gotland ge många stocklöpare nästa sommar.

Ett radavstånd på 30-40 cm med ca 10 cm mellan plantorna är lagom när man odlar fram rötterna. När man planterar om utvalda rötter för fröodling bör de sättas betydligt glesare, ca 3-4

dm i fyrkant eller i rader med 4-5 dm radavstånd och 2-3 dm mellan plantorna i raden. Kardborrerot bör få ännu lite mer utrymme, både vid rotodling och fröodling.

Till fröodling väljs rötter som är raka, ogrenade och utan håligheter; helst även med skaplig storlek. Prova även att skära av rotspetsar för smakprovning, som grund för urvalet. Låt snittstycket torka i luft efteråt. Man måste gräva upp rötterna för att kunna inspektera dem. Detta sker helst på hösten. Rötterna blastas av men lämna några cm blast. Omplantering av de rötter som skall fröodlas sker om möjligt omgående. Alla arterna är nämligen fullt vinterhärdiga. Har man en bra källare kan man också förvara rötterna där och sätta ut dem tidigt på våren. Säkra är att göra båda. Slutligen kan man vänta med att gräva upp rötterna till tidigt på våren. Urval och omplantering sker då omgående. De rötter som inte väljs ut till fröodling kan anrättas och ätas. Vissa odlare anser t.o.m. det sistnämnda vara det främsta ändamålet med odlandet.

Blomstjälkarna som skjuter upp på våren blir meterhöga hos svartrot och haverrot medan de hos kardborreroten kan bli mycket kraftiga och en och en halv till två meter höga. Svartrotens gula och haverrotens lila blommor på toppen av de rätt så smäckra blomställningarna kan vara riktigt dekorativa. Kardborrerotens rödlila blommor ska man väl inte tala illa om, men de kraftiga hullingförsedda blomkorgarna och den kraftigt förgrenade blomställningens buskiga utseende gör att den inte tar något skönhetspris.

Haverrotens frö blir begärligt för finkar som hämpling, steglits och grönfink när det börjar mogna. Det kan bli nödvändigt att skydda fröet med ett bärnät upphängt på någon lämplig ställning. Kan man inte övervaka fröet dagligen under mognadstiden sätter man upp ett sådant nät i förebyggande syfte om man menar allvar med sin fröodling.

Fröet mognar på högsommaren-eftersomaren, utdraget under en längre tidsperiod. Haverrotens och svartrotens blomkorgar öppnar sig vid mognaden och fröet lossnar inom någon dag. Det är därför nödvändigt att plocka av korgarna allt eftersom de mognar. Att mognaden och fröspridningen är nära syns på fjäderpenslarna som sticker upp mellan holkfjällen¹. Holkfjällen är då fortfarande gröna vilket kan lura nybörjaren. Man kan med fördel vrida bort fjäderpenseln i samband med skörden, vilket underlättar resningen. Kardborrerotens frö sitter däremot fast hårt så man har gott om tid på sig att skörda.

Fröet får efter skörd eftertorka på luftig plats. Sedan kan det vara dags att rensa fröet från det värsta skräpet. För haverrot och svartrot bereder detta inga större problem, om de flesta fjäderpenslarna avlägsnats innan. Annars kan man gnugga massan av frön och fjäderpenslar över ett såll, för att separera fröet från fjäderpenslarna. Kardborrarna är värre att tas med. De måste smulas sönder för att få ut fröet. Detta kan göras mellan händerna om man har kraftiga handskar på sig, eller genom att lägga fröet i en säck och trampa på den. Sedan får man rensa bort skräpet i vinden eller på annat sätt.

Rötterna av kardborrerot och svartrot är efter fröskörden fullt livskraftiga. Detta är typiskt för fleråriga växter. De kan ätas eller användas till fröskörd minst ett år till. Rötterna blir mer greniga och ojämna med åren, så mycket måste rensas bort om man ska äta dem. Detta är knappast

¹ Den som inte intresserat sig för botanik kallar kanske holkfjällen för foderblad och skördar förmodligen lika bra frö ändå. P.g.a. de korgblommiga växternas speciella byggnad är det dock holkfjäll. Se någon bra flora eller annan botanikbok.

någon nackdel, så länge de är någorlunda jämna och ogrenade första odlingsåret. De greninga fleråriga rötterna kan delas och planteras om, d.v.s. förökas vegetativt. Rötter av haverrot, som är en tvåårig växt, tappar däremot ordentligt i livskraft och näringsvärde efter fröbildningen. Ibland kan en liten tendens till flerårighet skönjas, men normalt sett är de bara att kassera efter fröskörd.

Källor

- Johnny Andreasson, Från frö till frö (Runåbergs Fröer) ca 1996-1999.
Suzanne Ashworth, Seed to Seed, (Seed Saver Publications) Decorah, Iowa 1991.
Astri Frisak, Frøavl av grønnsaker og rotvekster, (Grøndahl & Søns Forlag) Oslo 1943.
Förbundet Organisk Biologisk Odling, Handbok, 1978 och framåt.
Hans Gram, Köksväxternas fröodling, bearbetning för svenska förhållanden av John Gréen 1919, (Faksimil Ordfront) Stockholm 1985.
Andrea Heisteringer m fl, Handbuch Samengärtneri, (loewenzahn) Innsbruck 2004.
Udelgard Körber-Grohne, Nutzpflanzen in Deutschland, (Nikol) Hamburg 1995.
Föreningen Sesam, Introduktion till fröodling av köksväxter, Stockholm 1991.
Åke Truedsson, Odlarglädje i grönsakslandet, (Natur och Kultur/LT:s förlag) 1999.

”Haverrot, svartrot och kadbarrerrot” är ett kapitel i A.Skarlind m.fl., Fröodling, 1:a upplagan, 2006.

Du får ladda ner denna fil från Fröodling.se och skriva ut den för privat bruk. Du får citera text i normal omfattning. All annan användning eller mångfaldigande kräver tillstånd från författare eller utgivare.

Mer information finns på <http://www.froodling.se>, bl.a. hur boken ska citeras.

ISBN 978-91-976539-0-9 (boken i tryck), ISBN 978-91-976539-1-6 (boken som pdf)

URN:NBN:se:froodling-2006-1-1-shkrot-pdf (detta kapitel som fristående pdf)